

Chylinskio Naujojo Testamento vertimas ir jo šaltiniai: įrašai bei teksto taisymai

GINA KAVALIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

The article deals with the corrections and glosses in Chylinskis' manuscript translation of the New Testament. The different types of corrections and their possible causes are discussed, and an attempt is made to reconstruct, in its main lines, the process of translating and editing, and to establish the principles guiding the translator and the role played by the source texts. The analysis confirms that the principal source of the translation was the Dutch Statenbijbel. The Polish versions were of lesser importance as sources for the translation, but served as aids in the process of editing. The translator's glosses prove that the Statenbijbel was his principal authority. Rather than betraying any direct influence of the Latin and Polish versions, they merely reflect the role of Latin and Polish as metalanguages used in clarifying the meaning of Dutch or Lithuanian words.

ĮVADAS

Samuelio Boguslavo Chylinskio verstitai Biblijai kalbos istorijos ir istoriografijos darbuose skiriama nemažai dėmesio. Mokslininkų susidomėjimą skatino nepaprastas rankraščio likimas, kita vertus, 1958 metais Janui Otrębskiui ir Czesławui Kudzinowskiui Poznanėje išleidus transliteruotą rankraščio tekstą (Otrębski, Kudzinowski 1958), o 1964 m. pasirodžius Kudzinowskio sudarytam NT indeksui (Kudzinowski 1964) ir 1984 m. – faksimiliniam leidimui (Kudzinowski 1984), šis reikšmingas XVII amžiaus lietuvių kalbos paminklas tapo lengvai prieinamas¹. Chylinskio kalbos pavyzdžiais savo darbuose remiasi daugelis lituanistų bei baltistų. Tačiau šio teksto genezė ir kalbos santykis su vertimo šaltinių kalba nuosekliai dar nėra tyrinėtas. Teksto genezei bei filologiniam ir kalbiniam NT tyrimui svarbi ne vien tik paskutinė redakcija, bet visi teksto variantai. Juo labiau, kad vertimą Chylinskis nemažai taisė, daugiausia Evangelijų pirmuosius skyrius, ypač Evangelijos pagal Matą pirmąją pusę (iki 13 skyriaus) ir Apaštalų darbų pradžią.

Rankraščio korektūras galima suskirstyti į tokias grupes:

1) pagrindinio teksto taisymai:

- a) rašybos, morfologijos ir sintaksės taisymai;
- b) atskirų vienetų keitimai kitais;

¹ Chylinskio NT rankraštis saugomas Londone, Britų muziejaus bibliotekoje (signatūra: MS 41301). Jį sudaro 225 lapai: NT vertimas prasideda penktajame (antraštinis puslapis) ir baigiasi 217v lape.

c) pateikti sinonimai;
 d) žodžių tvarkos keitimai;
 e) išbraukimai (kai kurie išbraukti žodžiai neretai būna pakartoti kitoje vietoje pagrindiniame tekste arba įterpti, todėl išbraukimai tokiais atvejais interpretuojami kaip žodžių tvarkos keitimai);

- f) pabraukimai;
 2) įrašai paraštėse:
 a) pažymos NB;
 b) pabrauktų kalbos vienetų sinonimai;
 c) išbrauktų kalbos vienetų keitimai;
 3) įrašai rankraščio gale.

Rankraštis nebuvo suredaguotas iki galo ir parengtas spaudai – daugelyje vietų tai, kas taisyta, neišbraukta, o kai kur palikti du ar daugiau variantų. Sprendžiant iš rašalo spalvos, tekstas taisytas ne vienu metu: kai kas (nors nedaug) koreguota iš karto, tačiau dauguma taisymų yra vėlesnės korektūros, parašytos ryškesniu, o NT pabaigoje – atvirkščiai, blankiu, tarytum praskiestu, rašalu. Vieni taisymai ar keitimai užrašyti viršuje, kiti – eilutės apačioje, treči – paraštėse. Straipsnyje į taisymų vietą neatsižvelgiama, žiūrima tik, kas į ką taisyta, keista, kokiems kalbos vienetams pateikta sinonimų.

Daugeliu atvejų taisymai atspindi vertimo istoriją ir įvairius Chylinskio vertimo technikos aspektus. Pagal juos galima spręsti apie vertėjo naudotų šaltinių santykį: kuris šaltinis buvo svarbiausias, kuris verčiant tekstą buvo naudojamas kaip papildomas, į kuriuos šaltinius buvo atsižvelgiama redaguojant. Būtent tai, kad taisymai yra vertimo genezės atspindys, atskirą jų tyrimą daro reikšmingą. Šio straipsnio tikslas – nustatyti taisymų tipus ir jų galimą motyvą, bendrais bruožais atkurti redagavimo procesą ir įvertinti, ką taisymai mums sako apie vertimo genezę, vertimo principus ir šaltinius.

CHYLINSKIO NT VERTIMO ŠALTINIAI

OLANDIŠKAS ŠALTINIS. Jau anksčiau nustatyta (žr. Zawadzka, Kolbuszewski 1959: 158–159; Kavaliūnaitė 1997: 74–84; Schlerath 2000: 279–290), kad pagrindinis arba vienas iš pagrindinių Chylinskio NT vertimo šaltinių neabejotinai buvo olandiška *Statenbijbel* (toliau – StB). Tai liudija ne tik morfologinės, sintaksinės bei leksinės semantinės vertimo ypatybės, bet ir išoriniai teksto požymiai:

1. Žodžius, kuriuos verčiant iš graikų į olandų kalbą reikėjo pridėti dėl kalbų struktūrų skirtumo, pagal visuotinę reformatų tradiciją StB vertėjai rašė skliaustuose. Chylinskio vertime tiksliai perteikti šie *Statenbijbel* skliaustuose parašyti žodžiai:

APD 7,9	CHNT	pardawe Jozefa (idand butu nugabentaσ) Egyptan
	StB	verkochten Jofeph, [om] na Egypten [gebracht te worden:]

2. Akivaizdi StB įtaka teksto struktūrai: kiekvienos StB knygos gale yra užsklandos, kurias Chylinskis išvertė labai tiksliai, pvz.:

CHNT	Galas. E.S. pagal (apirašyma) JONA.
STB	Het eynde des Heyligen Euangeliums, na [de beschrijvinge] JOANNIS.

Kituose galimuose Chylinskio vertimo šaltiniuose tokių pabaigą žyminčių sakinių nėra.

3. Į STB orientuoja ir olandiški įrašai pačiame vertime bei rankraščio gale.

LENKIŠKI ŠALTINIAI. Analizuojant ChNT matyti, kad verčiant kaip papildomu šaltiniu daug kur naudotasi lenkišku tekstu. Tai patvirtina įrašas NT rankraščio gale: „N.T. ex versione et editione Breftenfi editum in 4° A^o 1593. Vilnae.“ 422/224². Nors šis įrašas orientuoja į Brastos Bibliją (toliau – BRAB), istoriografijoje, daugiausia dėl vidinių vertimo požymių, vieningai laikomasi nuomonės, kad tas lenkiškas šaltinis – Gdanskio Bibliją (toliau – GDB) (Kavaliūnaitė 1997: 74–84 su literatūra). Tai iliustruoja šios vertimo vietos:

Lk 1,56	CHNT	Ó Marýa <i>pařiliko</i> ieyp
	STB	Ende Maria <i>bleef</i> by haer
	GDB	Y <i>została</i> z nią Márya
Lk 1,52 ³	BRAB	A ták z nią <i>mießkála</i> Márya
Ef 4,8	CHNT	kad u33ęgie <and aukßtýbeσ → aukßtýben>
	STB	Als hy opgevaren is <i>in de hoogte</i>
	GDB	Włtapiwßy <i>ná wyfokość</i>
	BRAB	Gdy włtapił <i>na gorę</i>

Tačiau šie skirtumai dar nereiškia, kad Chylinskis versdamas nesinaudojo BRAB, kadangi tokiose vietose CHNT dažniausiai sutampa ne tik su GDB, bet ir su STB. Juo labiau negalima šios galimybės atmesti, kad esama vietų, kur CHNT priartėja prie BRAB ir nutolsta nuo GDB:

HBR 9,6	CHNT	O <i>tie daykтей</i> teyp budami pagatawiti
	GDB	A <i>to</i> gdy ták pr3ygotowano
	BRAB	Gdy tedy <i>ty r3ec3y</i> tak postanowiono

Dėl minėtų aplinkybių CHNT lygintas su abiem Biblijos vertimais.

LOTYNIŠKAS ŠALTINIS. Įtikinamų argumentų, kad galėjo būti remtasi Vulgata (toliau – V), nerasta. Atvirkščiai, lyginant tekstą randama nesutapimų su V: Mt 6,13 Vulgatoje malda „Tėve mūsų“ neturi Doksologijos, o Chylinskio vertime ji yra; Mk 1,43 CHNT Jr <*liepe jam toyσ eyt* → *atprowijo ghi toyσ*> *nog sawęσ*, V *statim eiecit illum*; vietomis nesutampa CHNT ir V Biblijos versetų numeracija. Bernfriedas Schlerathas (2000: 279–289) yra atkreipęs dėmesį į dvi pastabas rankraščio gale. 411/218

² Pirmasis skaičius rodo puslapį transliteruotame rankraščio leidime (Kudzinowski, Otrębski 1958), antrasis – Chylinskio NT rankraštyje.

³ CHNT Lk 1,56 atitinka BRAB Lk 1,52.

puslapyje yra nuoroda į Jn 5,13 Biblijos eilutę. Čia atitinkama StB vieta išversta į lietuvių kalbą, o greta pateiktas ir lotyniškas variantas: „Joh. 5.13. hebbeik u gheschrewen rafzau jumuσ. Ergo qdo eft tot u. ad voσ. jufump.“ Vulgatoje šioje vietoje yra *Haec scripsi vobis*. Vadinasi, įrašas *ad vos* padarytas neatsižvelgiant į Vulgatą. 411/218 puslapyje greta įrašo hebrajų kalba pateiktas jo vertimas į lietuvių bei lotynų kalbas. Akivaizdu, kad šiuo atveju į Vulgatą nebuvo žiūrėta – Chylinskis užrašė dalyvį *sedens*, o Vulgatoje toje vietoje yra konstrukcija *qui sedet*.

Vis dėlto nekyla abejonių, kad Vulgatos tekstas Chylinskiui, kaip anų laikų mokytam žmogui, buvo gerai žinomas, ir reikia atsižvelgti į galimybę, kad daugelį jos fragmentų vertėjas greičiausiai mokėjo mintinai, todėl ji galėjo turėti įtakos vertimui. Dėl šios priežasties visos straipsnyje cituojamos vietos bus lyginamos ir su Vulgata.

GRAIKIŠKAS ŠALTINIS. Naudojimąsi arba nesinaudojimą graikišku NT (toliau – G) įrodyti labai sunku: pagrindinis Chylinskio Biblijos vertimo šaltinis – *Statenbijbel* – yra toks artimas originalų kalboms, kad kai kurie StB NT tyrėjai jo kalbos struktūrą netgi vadina labiau graikiška negu olandiška (Bruin 1993: 273–274). Rasti tokių vietų, kurios nutoltų nuo StB bei kitų galimų CHNT vertimo šaltinių ir sutaptų vien su G, labai sunku. Tais retais atvejais, kai StB nutolsta nuo G, Chylinskis seka StB, o ne G, plg.:

Mk 9,7	CHNT	βαλφσ τεypαg αταjo ιβ dαngαυσ → debefiesσ
	StB	ende eene stemme <i>quam</i> uyt de wolcke
	GDB	á <i>przyszedł</i> głos z obłoku
	BRAB	á <i>pochodził</i> głos z obłoku
Mk 9,6 ⁴	V	et <i>venit</i> vox de nube
	G	καὶ ἐγένετο φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης

G leksinį vienetą ἐγένετο StB paprastai atitinka *geschieden*, o CHNT jis dažniausiai verčiamas *stotis* ir neretai taisomas į *nusiduoti*. Mk 9,7 StB ἐγένετο išverstas *quamen*, Chylinskis šiuo atveju seka StB, o ne G.

Be to, CHNT rankraštyje nieko nėra įrašyta graikiškai, nors olandiškų, lenkiškų bei lotyniškų įrašų yra nemažai. Argumentas už naudojimąsi graikišku šaltiniu galėtų būti paties Chylinskio tvirtinimas, kad jis mokėjęs „rytų kalbas“ (vadinasi, ir graikų kalbą) ir kad tai esanti vertimo kokybės garantija (Lukšaitė 1971: 93). Tačiau nežinia, kiek šiuo atveju galima tikėti vertėjo pareiškimu. Vis dėlto, toliau straipsnyje dėl tų pačių priežasčių kaip ir lotyniški bus pateikiami ir graikiški cituojamų vietų pavyzdžiai.

ĮRAŠAI RANKRAŠČIO PRADŽIOJE IR GALE BEI JŲ REIKŠMĖ VERTIMO TYRIMUI

Pirmuosiuose ir paskutiniuose puslapiuose yra įrašų lietuvių, lotynų, lenkų, olandų ir hebrajų kalbomis. Jie rašyti ne vienu metu, nelabai tvarkingai. Dalis jų – Bibli-

⁴ CHNT Mk 9,7 versetą Vulgatoje atitinka Mk 9,6.

jos citatos, tačiau tarp jų yra ir lotyniškas nežinomo asmens rašytas neadresuotas raštas, raginantis paremti Chylinskio pastangas versti Bibliją į lietuvių kalbą (3/2v), išlaidų Biblijai spausdinti sąrašas, parašytas lenkiškai (413/219), yra įrašų, atspindinčių Chylinskio asmeninio gyvenimo įvykius, pvz.: „Błogosław Panie w małzenkim stanie“ (424/225)⁵, „Pan Bog nadzieję moją“ (424 /225). Kai kurie iš minėtųjų įrašų orientuoja į Senojo, o ne į Naujojo Testamento tekstą: „Ecl. 5. v 13. moejelich befticheyt bingi rupeftis“ (416/220v). Rankraščio pradžioje vertėjo ranka nurodyta, kada buvo pradėtas vertimas: „translacię zacząłem w imieniu Panfkim d. 22 8bris 1657. w Oxforcie ftylo veteri“ (3/2v). Vienas kitas įrašas padeda išsiaiškinti, dėl kokių priežasčių Chylinskis taisė NT vertimą, iš jų galima šį tą spręsti apie vertimo genezę:

„NB. loco ftojos ubique ponendum nufidawe hoc enim eft Lithuanicum“ 423/224v
 („NB. *stojos* visur pataisyti į *nusidavė*, nes taip yra lietuviškai“);
 „łaska. małone. N.B. ponendum ubique“ 423/224v
 („*łaska. małone.* N.B. dėti visur“);
 „ta fosta non tas Softas NB 424/225“ („*ta sosta*, ne *tas sostas*“);
 „Cephaś per K an per C“ 423/224v („*Cephas* su *K* ar su *C*“);
 „Pokutuje. gaylos už griekus. NB. ubique emendandum {...} Pakutawokite“ 424/225
 („*pokutuje* *gaylos* už *griekus*. NB. visur reikia pataisyti {...} *Pakutawokite*“);
 „ubi eft fufimilet. pone pafigaylet. hoc n'eft Lithuan.“ 424/225
 („ten kur yra *fufimilet*, dėk *pafigaylet*: taip nėra lietuviškai“);
 „mielaßyrdingas. pone fufimilstaś. NB.“ 424 /225
 („*mielaßyrdingas.* dėk *fufimilstaś*. NB“).

Kaip matome, šie įrašai bent iš dalies yra nurodymai, kaip taisyti tekstą (plg. *emendandum* „taisytina“).

Su postpozicinių vietininkų vartojimu ir taisymais susiję įrašai yra reikšmingi tiriant originalų prielinksnių konstrukcijų įtaką postpozicinių vietininkų vartojimui pagrindiniame tekste ir taisymuose:

„jump. ad eos jop. ad eum“ 411/218;
 „Joh.5.13. hebbeik u gefchrewen rafzau jumuś. Ergo qdo eft tot u. ad voś. jufump“ 411/218
 („taigi tuomet, kai yra *tot u*, ad vos, [reikia išversti] *jusump*“);
 „mufpi w nas. mufimp u nas“ 424/225.

Atskirai svarstytinas klausimas, ką iš įrašų galima spręsti apie taisymų modelius

⁵ Vadinas, vertimą Chylinskis redagavo ir po savo vedybų. Chylinskis vedė išeivio iš Lietuvos Jono Andriaus Jurskio (Johannes Andreae Jurſki) dukterį. Vedybos įvyko Karaliaučiuje, Chylinskiui grįžtant po apsilankymo Lietuvoje, kur jis 1661 metų rugpjūčio 20–24 dienomis dalyvavo Lietuvos reformatų suvažiavime Kėdainiuose. Būtent šiame suvažiavime buvo pavesta Teodorui Skrodskiui ir Jonui Božimovskiui patikrinti Chylinskio vertimą ir prasidejo vieši Chylinskio nesutarimai su kai kuriais Lietuvos reformatais (Lukšaitė 1971: 92–99).

bei apie atskirų šaltinių svarbą redaguojant rankraštį. Pastangas nuosekliai sieti atitinkamas vietas su olandišku šaltiniu liudija tokios pastabos⁶:

- „Segge fakau Sprekie kalbu“ 417/221;
- „hier aer⁷. to. hier in tame“ 415/220 ([ol.] *hier aen* [išversti] *to*, [ol.] *hier in* [išversti] *tame*);
- *„werkiert. Act. 2. 41. nelabaσ“ 411/218;
- *„Luc. 9. v. 45 verfton. ifzmanit. begrepen fuprast. potiuσ inverfo ordine ut ex loco patet Luc. 10. v. 21.“ 411/218 („veikiau atvirkščiai, kaip matyti iš Luc 10.v. 21“);
- *„Gal. 6.v. 8. wertragen tingiet. veflappen nuftot NB“ 411/218;
- „barhertigh. Rom. 9.16. fufimiftąσ“ 423/224v;
- „met innerlijcke ontferminghe beweeght zynde. Luc. 10.33. pafigaytejęσ“ 423/224v.

Nėra abejonės, kad olandiškai užrašyti žodžiai atitinka olandiško šaltinio žodžius, su kuriais Chylinskis stengėsi susieti pastovius lietuviškus atitikmenis. Jie patvirtina StB autoritetą ir tai, kad Chylinskis iš jos vertė.

Visai kitoks yra lotyniškų žodžių statusas. Lotynų kalba vartojama kaip metakalba:

- „kirst piewā. ruzytis pandiculari ružaus. pandiculator“ 423/224v;
- „derme. concordia“ 423/224v.

Tai juo labiau patvirtina atvejai, kai įrašuose greta konkrečiose vietose numatomų vartoti leksinių vienetų yra pateikta lotyniškų atitikmenų, kurie skiriasi nuo atitinkamų Vulgatos vietų. Vadinasi, lotyniškos pastabos Chylinskio nebuvo siejamos su Vulgata:

- *„Joh.5.13. hebbeik u gefchrewen rafzau jumuσ. Ergo qdo eft tot u. ad voσ. jufump“ 411/218 („taigi tuomet, kai yra *tot u*, ad vos, [reikia išversti] *jusump*“);
- *„fedens. participium prov. 20 v. 8“ 411/218.

Lenkiškų įrašų, siejamų su lietuviškais atitikmenimis, negalima interpretuoti vienaprasmiškai: lenkų kalba taip pat gali būti vertinama kaip metakalba. Ten, kur įrašuose lietuviški žodžiai pateikti su lenkiškais atitikmenimis, nėra nuorodų į konkrečias NT vietas. Todėl labiausiai tikėtina, kad versdamas iš olandų kalbos Chylinskis pirmiausia sugalvodavo lenkišką variantą, o po to jį transformuodavo į lietuvišką:

- „styrbarkey. defki zrobione na křtałłt drabini.“ 420/222v
- („styrbarkey. lentos, sudėtos į kopėčias“);
- „grźmot gaudimay. zaybawimai łyfkania fię“ 423/224v.

⁶ Apie žvaigždute pažymėtus įrašus yra rašęs Bernfriedas Schlerathas (2000: 279–290).

⁷ Rankraštyje šioje vietoje parašyta *hier aen*. Leidėjai suklydo šifruodami olandišką žodį.

Net ir ten, kur greta lenkiško įrašo su lietuvišku atitikmeniu yra nuoroda į NT tekstą, yra cituojamas ne lenkiškas šaltinis, o lietuviškas paties Chylinskio vertimas:

„kryfle. zbło NB emendens [sic!] ut eft Luc. 6 41.“ 423/224v

(„kryfle. zbło NB taisant kaip yra Lk 6,41“).

PARENGIAMIEJI DARBAI

Prieš pradėdant šį tyrimą buvo atlikti parengiamieji darbai. Visų pirma buvo sudaryti Chylinskio NT ir pagrindinių vertimo šaltinių kompiuteriniai variantai. Lietuviškojo varianto pagrindu imtas Otrębskio ir Kudzinowskio išleistas transliteruotas rankraščio tekstas. Jis buvo nuskanuotas⁸, o teksto keitimai lyginant su rankraščio fotokopija⁹ aprašyti specialia žymenų sistema taip, kad būtų galima naudotis kompiuterine programa „Quest Edition“¹⁰. Gdanskio Biblijos ir *Statenbijbel* NT tekstai buvo surinkti kompiuteriu¹¹. Naudojantis kompiuterine programa „Quest Edition“ redaguotos teksto vietos buvo išrinktos, sugrupuotos ir sugretintos su kitų kalbų NT teksta.

TAISYMŲ TIPOLOGIJA

Iš viso NT rankraštyje yra 5708 taisymai, iš jų 1493 – žodžių tvarkos keitimai.

Išsiskiria du pagrindiniai taisymų tipai: 1) taisymai, kuriems šaltinių įtakos negalima įrodyti arba tokia įtaka atrodo neįtikima ir 2) taisymai, kuriems vertimo šaltiniai galėjo turėti įtakos.

Abiejose grupėse yra ir morfologinių, ir leksikos, ir sintaksės keitimų. Neretai tarp kurių nors formų, ypač tarp tokių, kurių dvigubos lytys buvo vartojamos to meto kalboje, esama keitimų į „abi puses“. Pavyzdžiui, dažnai trumpinama daugiskaitos naudininko galūnė, bet pasitaiko ir atvejų, kai trumpa galūnė pailginama. Tą patį galima pasakyti ir apie daugumą kitų tipų taisymų.

Nuo originalų nepriklausomi teksto taisymai – tai rašybos (kartais <ą>, <ę> keičiama į <an>, <en>; išbraukiamas minkštumo ženklas ir kt.), morfologijos (kartais keičiamos daiktavardžių linksnių formos; trumpinama archajinė vardažodžių daugis-

⁸ Skanavimo programą „Recognita Select 2.0“ Chylinskio NT pritaikė Audronė Stanislavaitienė. Tekstą Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo lėšomis pagal „Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 metų programą“ skanavo Lietuvių kalbos instituto Leidybos grupės darbuotojos Edita Bagaslauskaitė, Neda Marcinkienė ir Danguolė Pukienė, korektūras perskaitė Jolanta Pakalniškytė.

⁹ Kudzinowski (1984). Deja, fotokopija yra labai prastos kokybės ir ją ne visada galima pasikliauti.

¹⁰ Hebrajiškiems Senojo Testamento tekstams tirti skirtą kompiuterinę programą „Quest Edition“ pagal autorės siūlymus Chylinskio rankraščiui pritaikė Greifswaldo universiteto Teologijos fakulteto mokslinis bendradarbis dr. Wolfas Dieteris Syringas.

¹¹ GdB NT tekstą Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo lėšomis pagal „Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 metų programą“ surinko Živilė Matijošienė, korektūras perskaitė Birutė Mikalonienė. STB NT kompiuterinį variantą parengė šio straipsnio autorė, korektūras skaityti padėjo Marija Senkuvienė.

kaitos naudininko galūnė *-mus*; ilgosios įvardžių formos su *-jen* keičiamos paprastosiomis; keičiama kai kurių žodžių, dabartinėje kalboje turinčių tik vyriškosios giminės formas, giminė; trumpinamos veiksmažodžių daugiskaitos pirmo ir antro asmens formų galūnės; išbraukiamas tariamosios nuosakos formantas *-b-* ir kt.), sintaksės (taisomi kai kurie linksniai ir linksniai su prielinksniais; kartais keičiama enklitinių įvardžių *m(i)*, *t(i)* ir sangražinio įvardžio *s(i)* vieta; antrą kartą tame pačiame žodyje pavartotas sangražinis įvardis *s(i)* kartais išbraukiamas; įterpiama, išbraukiama arba pakeičiama *į ar* postpozicinė klausiamoji dalelytė *-gu*; *į* antrą vietą nukeliamas nekirčiuotas savarankiškos reikšmės neturintis žodis etc.) ir leksikos (*prazuties* → *prapulties*; *bykβtoley* → *godulingej*; *βwīpłoja* → *wamzdžioja*; *tykiejome* → *dukle* = */j/ome* ir kt.) taisymai. Jie atspindi vidines lietuvių kalbos ypatybes ir nėra susiję su reikšmės skirtumais, dėl to kitų kalbų įtaka *a priori* atrodo neįtikima. Todėl šiame straipsnyje jie nebus detaliau nagrinėjami.

Vertimo šaltinių įtakos masto nustatymas kai kurių tipų taisymams (šalutinių sakinių keitimas dalyvinėmis arba daiktavardinėmis konstrukcijomis ir atvirkščiai, dauguma postpozicinių vietininkų taisymų, žodžių tvarkos keitimai ir kt.) reikalauja specialios analizės. Vieno straipsnio apimtis neleidžia aptarti tiek duomenų, todėl šiame straipsnyje nagrinėjamos tikrai ryškiausios, neabejotinai vertimo šaltinių sąlygotos taisymų grupės.

ORIGINALŲ SĄLYGOTI KEITIMAI

VEIKSMAŽODŽIŲ ANTROJO ASMENS VIENASKAITOS IR DAUGISKAITOS FORMŲ TAISYMAI TIEŠIOGINĖJE IR TARIAMOJOJE NUOSAKOSE. CHNT pagrindiniame sluoksnyje vartojama veiksmažodžių antrojo asmens vienaskaita dažnai taisoma į daugiskaitą, ir priešingai – daugiskaita taisoma į vienaskaitą. Toks maišymas Chylinskio vertime galėjo atsirasti dėl to, kad XVII amžiaus olandų kalboje senas antrojo asmens vienaskaitos įvardis *du* buvo vartojamas jau labai retai (Korne, Rinkel 1987: 37), o StB iš viso nevertinamas. Jo vietą užėmė senas antrojo asmens daugiskaitos įvardis *ghy*, jau nuo viduramžių vartotas kaip mandagumo forma, kuri vėliau apibendrinta ir vienaskaitai (Toorn et al. 1997: 309–311). Taip sutapo veiksmažodžio antrojo asmens vienaskaitos ir daugiskaitos lytys. Iš tiesų, Chylinskio vertime kaitaliojamos veiksmažodžių antrojo asmens vienaskaitos ir daugiskaitos formos (12x), plg.:

MT 6,16	CHNT	Kad teypag <i>pasnikaughi</i> → <i>pasnikaujate</i>
	StB	Ende wanneer <i>ghy valt</i>
	GdB	A Gdy <i>pośćicie</i>
	BRAB	A Gdy <i>pośćicie</i>
	V	Cum autem <i>ieiunatis</i>
	G	ὅταν δὲ νηστεύητε

Panašiai pakeista Mt 6,1; Mt 6,7; Mt 6,16; Mk 6,10; Lk 8,5; Lk 23,40; Rom 4,7; APD 16,36; APR 18,4 ir kt. Tokiose vietose taisymai paprastai sutampa su visais galimais vertimo šaltiniais, todėl negalime nustatyti, pagal ką buvo pataisytos klaidos.

Šis formų maišymas yra svarbus argumentas, liudijantis, kad Chylinskio Biblija buvo verčiama iš StB.

VEIKSMAŽODŽIŲ VIENASKAITOS IR DAUGISKAITOS FORMŲ MAIŠYMAS LIEPIAMOJOJE NUOSAKOJE. CHNT taip pat nenuosekliai diferencijuojamos ir liepiamosios nuosakos antrojo asmens vienaskaitos ir daugiskaitos formos. Ši painiojimą galėjo paskatinti ypatinga liepiamosios nuosakos raida XVI–XVII amžiaus olandų kalboje. Tuo metu buvo vartojamos dvi imperatyvo formos – viena sutapo su kamieniu, o antrąją sudarė kamienas + *t*. Ilgainiui įsigalėjo gramatikų siūlymas formas be *-t* vartoti kreipimuisi į vieną asmenį, o formas su *-t* – daugiskaitai ir mandagiam kreipimuisi. Tačiau StB kalboje ši tradicija dar nebuvo įsitvirtinusi. Liepiamosios nuosakos vienaskaitai reikšti XVII a. kalboje buvo vartojamos abi formos, o daugiskaitai – tik tai forma su formantu *-t* (Korne, Rinkel 1987: 43). Liepiamosios nuosakos skaičių buvo galima nustatyti tik iš konteksto. Taigi liepiamojoje nuosakoje Chylinskis dažnai negalėjo nustatyti skaičiaus formos, dėl to pagrindiniame tekste atsirado klaidų, kurios buvo pataisytos remiantis papildomais vertimo šaltiniais:

Mt 6,1	CHNT	<i>Saugokis</i> → <i>Saugokites</i> kad įalmuznos tawo → <i>fawo nedarytumbey</i> → <i>nedarytumbite</i> po žmonėmis
	StB	<i>HEbt acht</i> / dat ghy uwe aelmoeffe <i>niet en doet</i> voor de menschen
	GDB	<i>STrzejście się</i> ábyście įálmuzny wábey <i>nie cżynili</i> przed ludźmi
	BRAB	<i>STrzejście się</i> / ábyście įálmuzny wábey <i>nie cżynili</i> przed ludźmi
	V	<i>Adtendite</i> ne iustitiam vestram <i>faciatis</i> coram hominibus
	G	προσέχετε τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων
Lk 10,28	CHNT	<i>darykit</i> → <i>daryk</i> tey, ó gifi
	StB	<i>Doet dat</i> / ende ghy fult leven
	GDB	<i>to cżyn</i> / á będźcież żył
	BRAB	<i>toż cżyn</i> á będzież żył
	V	<i>hoc fac</i> et vives
	G	τοῦτο ποίει καὶ ζήσῃ

Panašiai pakeista Mk 4,39 ir kt. Tokio pobūdžio klaidos pagindiniame tekste dar kartą patvirtina tai, kad Chylinskis vertė iš StB. Taisymai sutampa su visais papildomais šaltiniais.

PADALYVIŲ TAISYMAI. Chylinskio NT ypač dažnai vartojami padalyviai. Padalyvių gausa vertimas išsiskiria ir iš kitų lietuviškų senųjų raštų. Tarp galimų tokio dažno padalyvių vartojimo priežasčių literatūroje buvo minėta lenkų kalbos įtaka (plg. Ambrazas 1962: 46). Vytautas Ambrazas yra atkreipęs dėmesį ir į tai, kad Chylinskis padalyvines konstrukcijas vietomis siejo su vardininku net tada, kai to neskaitino atitinkamos lenkiško teksto vietos (Ambrazas 1962: 122). Beveik visur, kur Chylinskis rašo padalyvį, StB randame dalyvį, kuris olandų kalboje nelinksniuojamas (šiek tiek linksniuojamas tik tai pažyminio pozicijoje). Toks dažnas dalyvių vartojimas olandų kalbai nėra būdingas, tačiau StB vertėjai, vadovaudamiesi 1618 metų Dordrechtio sinodo nutarimu, kaip įmanoma artimiau laikėsi originalų kalbų (graikų ir hebrajų)

ir gana tiksliai perteikė jų dalyvines konstrukcijas (Heinsius 1977: 149–151). Šias dalyvines konstrukcijas Chylinskis labai dažnai vertė padalyviais arba dalyvinėmis konstrukcijomis.

STB dalyvius atitinkančius padalyvius vertėjas daugelyje vietų keitė kitomis veiksmažodinėmis formomis. Iš viso CHNT rankraštyje yra 77 padalyvių keitimai. Dažną padalyvių vartojimą galėjo skatinti olandiškas vertimo šaltinis, pagal sintaksinę poziciją neskiriantis linksniuojamų ir nelinksniuojamų dalyvių. Iš graikiško, lotyniško ir olandiško vertimo šaltinių tik pastarajame vartojami nelinksniuojami dalyviai, Chylinskio vertime atspindintys kaip padalyviai.

Padalyvių keitimui į dalyvius ir pusdalyvius galėjo turėti įtakos lenkiškas vertimo šaltinis. Lyginant su lenkiškais originalais, išsiskiria tokios padalyvių keitimo tendencijos:

1) Kai lietuviškame tekste su veiksnio vardininku siejamą padalyvį lenkiškame šaltinyje atitinka nelinksniuojama dalyvio forma, padalyvį Chylinskis dažniausiai keitė į pusdalyvį:

MT 9,27	CHNT	dujen akłuju → du akłu ejo pafkuy ghi <i>baukiant</i> → <i>baukdami</i> ir <i>kalbant</i> → <i>kalbedami</i>
	STB	zijn hem twee blinde gevolght / <i>roepende</i> ende <i>leggende</i>
	GDB	βli zǎ nim dwǎ ślepi / <i>wolǎjǎc</i> y <i>mowiǎc</i>
	BRAB	βli zǎ nim dwǎ niewidomi / <i>wolǎjǎc</i> y <i>mowiǎc</i>
	V	secuti sunt eum duo caeci <i>clamantes</i> et <i>dicentes</i>
	G	ἡκολούθησαν αὐτῷ δύο τυφλοὶ κράζοντες καὶ λέγοντες

Padalyvis *kalbant* keičiamas į pusdalyvį MT 2,2. 2,13. 2,20¹². 3,14. 5,2. 8,25. 8,27. 8,29. 8,31. 9,14. 9,18. 9,30. 9,33. 10,5. 10,7. 12,10. 12,38. 13,3. 13,24. 13,31. 13,36. 14,15. 14,26. 14,33. 15,22. 15,23. 15,25. 21,23; Mk 2,12. 11,9 ir kt. Šiose vietose olandiška originale visada yra dalyvis *leggende*, o lenkiškame – nelinksniuojamas dalyvis *mowiǎc* (išskyrus MT 13,3, kur GDB yra asmenuojama forma *rzekł* ir MT 21,23, kur BRAB yra pavartota asmenuojama forma *y mowili*). V minėtas vietas atitinka dalyvis *dicens*, *dicentes*. G – dalyviai λέγων, λέγοντες.

2) Kai į lietuvių kalbą išverstą olandų kalbos dalyvį lenkiškame tekste atitinka linksniuojama dalyvio forma, padalyvį Chylinskis keičia į dalyvį: *kalbant* → *kalbq̃s*, GDB *mowiǎcy*, BRAB *mowiǎcy*, V *dicere*, G λέγουσα MT 3,17; *kalbant* → *kalbq̃ty*, GDB *mowiǎcego*, BRAB *mowiǎcego*, V *dicentem*, G λέγοντος MT 12,17; *kalbant* → *kalbq̃ty*, GDB *mowiǎcego*, BRAB *mowiǎcego*, V *dicentem*, G λέγοντος MT 13,35; *betaĩsant* → *betaĩsancius*, STB *vermakende*, GDB *oprawiǎjǎcych*, BRAB *gdy oprǎwiǎli*, V *reficientes*, G καταρτίζοντας MT 4,21; *befgananciu* → *befiganq̃ns*, STB *weydende*, GDB *pǎfacych* śię, BRAB *pǎfacych*, V *pascens*, G βοσκομένη MT 8,30; *befedint* → *fedinciu*, STB *fittende*, GDB *śiedzǎcy*, BRAB *śiedzǎcy*, V *sedentes*, G καθήμενοι MT 20,30. STB šias vietas atitinka dalyvis, lenkiškuose šaltiniuose linksniuojamas dalyvis (išskyrus MT 4,21, kur BRAB yra šalutinis sakinyss *gdy oprǎwiǎli śieci swoie*), V ir G – dalyvinės formos.

¹² CHNT MT 2,20 BRAB atitinka MT 2,19.

Kitas reiškiny, galėjęs skatinti padalvių vartojimą – tai olandiško originalo *accusativus cum infinitivo*. Olandų kalboje ši konstrukcija vartojima su percepciją reiškiančiais veiksmažodžiais kaip graikiško (ir lotyniško) *accusativus cum participio* atitikmuo. Greičiausiai olandiško originalo bendratis kaip nekaitoma forma ir bus lėmusi dažną padalvio vartojimą Chylinskio vertime, nes XVII a. lenkų kalboje nelinksniuojamas dalyvis (būdingas senajai lenkų kalbai) *accusativus cum participio* konstrukcijoje nebebuvo vartojamas (Klemensiewicz e. a. 1955: 431–432). Taisant pagal lenkišką tekstą, jeigu jame yra linksniuojamas dalyvis, padalyvis neretai pakeistas į dalyvį:

MT 3,16	CHNT	ir regiejo Dwafią Szwentą <i>nužiengiant</i> → <i>nužiengiancią</i> , kaypo Karweli, ir <i>užžengiant</i> → <i>užžengiancią</i> and fawes → jo
	STB	ende hy fagh den Geeft Gods <i>neder dalen</i> / gelijck een duyve / ende op hem <i>komen</i>
	GDB	y widział Duchą Bożego <i>zstepującego</i> y <i>przychodzącego</i> nań
	BRAB	y widział duchą Bożego <i>zstepującego</i> iako golębicę y <i>przychodzącego</i> nań
	V	et vidit Spiritum Dei <i>descendentem</i> sicut columbam et <i>venientem</i> super se
	G	καὶ εἶδεν τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ καταβαῖνον ὥσει περιστερὰν καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ αὐτόν
MT 3,7	CHNT	O iβwideσ daug Faryzeuβu ir Sadduceuβu <i>ateynant</i> → <i>ateynanci[us]</i> Krykβtop fawo
	STB	Hy dan fiende vele van de Pharižeen ende Sadduceen tot fijnen doop <i>komen</i>
	GDB	A Gdy ujrzał wiele 3 Faryzeuβow y Sáduceuβow <i>przychodzących</i> do chrztu fwego
	BRAB	A gdy widział wiele 3 Faryzeuβow y Sáduceuβow <i>przychodzących</i> do krztu fwego
	V	Videns autem multos Phariseorum et Sadducaeorum <i>venientes</i> ad baptismum suum
	G	ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ

Pateiktuose pavyzdžiuose STB *accusativus cum infinitivo* – *fagh den Geest Gods neder dalen ende [...] komen* bei *fiende vele van de Pharižeen ende Sadduceen [...] komen* – Chylinskio vertime atitinka konstrukcijos *regiejo Dwafia Szwenta nužiengiant [...] užžengiant* bei *iβwideσ daug Faryzeuβu ir Sadduceuβu ateynant*. Lenkiškuose šaltiniuose CHNT padalyvį atitinka linksniuojami dalyviai *zstepującego* y *przychodzącego* bei *przychodzących*. Pagal juos pagrindinio sluoksnio padalvius Chylinskis pakeitė į dalyvius *nužiengiancia*, *užžengiancią* bei *ateynanci[us]*. Vulgatoje ir graikiškame NT atitinkamose vietose pavartoti dalyviai.

Evangelijoje pagal Matą padalyviai nuosekliai keičiami pagal išvardytus principus. Tik vieną kartą padalyvis buvo pavartotas vietoj asmenuojamos veiksmažodžio for-

mos, bet vertėjas, matyt, savo klaidą pastebėjo ir ištaisė: *uzzengiant* → *uzzengie*, STB *is geklommen*, GDB *wftapil*, BRAB *wftapil*, V *ascendit*, G ἀνέβη MT 5,1.

Tačiau jau Evangelijoje pagal Morkų atsiranda ir atvirkštinių keitimų: *zynodama* → *zynant*, STB *wetende*, GDB *wiedzqc*, BRAB *wiedzqc*, V *sciens*, G εἰδούα; Mk 5,33; *kalbedamσ* → *kalbant*, STB *feggende*, GDB *mowiqc*, BRAB *mowiqc*, V *dicens*, G λέγων Mk 15,36; taip pat ir *accusativus cum participio* konstrukcijose tolesniame tekste dalyvis keičiamas į padalyvį:

Mk 13,26	CHNT	Ó tada iβwισ Sunu žmogauσ <i>ateynanti</i> → <i>ateynant</i> debefife
	StB	Ende als dan fullen fy den Sone des menfchen fien / <i>komende</i> in de wolcken
	GDB	A tedy ujrzą Syną człowieczego <i>przychodzącego</i> w obłokách
	BRAB	A tedyć vyrzą Syną człowieczego <i>przychodzącego</i> ná oblocech
	V	Et tunc videbunt Filium hominis <i>venientem</i> in nubibus
	G	καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις

Jau nuo MKE vertėjas bandė atstatinėti padalyvines formas, jų ir netaisytose vietose į rankraščio pabaigą geroai padaugėja. Padalyvio taisyčių daugiausia yra Evangelijoje pagal Matą (55x), o likusiose NT knygoje (čia dažniausiai dalyvis keičiamas į padalyvį) tokių taisyčių daug mažiau: vienas ar du kiekvienoje NT knygoje (iš viso 22x).

Vadinasi, galima daryti išvadą, kad padalyvių keitimui į dalyvius ir pusdalyvius įtakos turėjo lenkiškas šaltinis: visus minėtus padalyvių taisyčių į dalyvius ir pusdalyvius atvejus (išskyrus MT 3,17) lotyniškame tekste atitinka dalyvis; Vulgatos įtakos taisyms šiuo atveju negalima įžvelgti, kadangi Vulgatoje esančiais dalyviais nebūtų įmanoma paaiškinti, kodėl vienur padalyvis keičiamas į dalyvį, o kitur – į pusdalyvį; padalyvių keitimai pusdalyviais arba dalyviais nuosekliai sutampa tik su lenkiškais originalais; GDB ir BRAB beveik visada šiose vietose nesiskiria, todėl negalima pasakyti, kuriuo iš šių vertimų remiantis buvo taisyta. Kita vertus, su veiksnio vardininku siejamų padalyvių vartojimas lietuvių kalboje yra netaisyklingas ir padalyvius keisti pusdalyviais vertėją galėjo skatinti kalbos jausmas.

Atvirkštiniai keitimai, kada padalyvinės formos imtos atstatinėti, nuo vertimo šaltinių nebepriklauso. Taip pat ir dažnesnis padalyvių vartojimas tolesniame tekste nėra sąlygotas originalų. Toks nenuoseklumas veikiau liudija, kad vertėjas dvejavo ir negalėjo apsispręsti, kurios formos – dalyvinės, pusdalyvinės, ar padalyvinės – taisyklingesnės ir tinkamesnės.

POSTPOZICINIŲ VIETININKŲ KEITIMAI. CHNT rankraštyje yra 174 postpozicinių vietininkų taisyčiai. Atlikus pirminę pagrindiniame tekste vartojamų postpozicinių vietininkų santykio su vertimo šaltiniais analizę ir jos rezultatus palyginus su postpozicinių vietininkų keitimų santykiu su originalais, buvo prieita prie išvados, kad daugumai postpozicinių vietininkų taisyčių vertimo šaltiniai neturėjo įtakos. Tačiau kai kurie atskiri taisyčiai vis dėlto yra priklausomi nuo originaluose esančių konstrukcijų. Paprastai tokiose vietose pagrindinis sluoksnis sutampa su lenkiškais šaltiniais, o taisyimas – su StB.

Pagal olandišką šaltinį adesyvas pakeistas prielinksnine konstrukcija:

2KOR 13,3	CHNT	Kadagi ieþkote zymeσ Chriftufo kurfey kaþba <i>manimpi</i> , kurfey <i>julimp</i> ira ne filpnaσ, bet gaļuσ ⇒ silingu ∠ira∇ <i>julimp</i> → <i>terp jufu</i>
	STB	Dewijle ghy foeckt een proeve Chriffti die <i>in my</i> ſpreect/ <i>welcke in u</i> niet fwack en is / maer krachtigh is <i>onder u</i>
	GDB	Poniewaþ chcecie doſwiadczyć tego który <i>we mnie</i> mowi / CHryſtuſá; który <i>ku wam</i> nie jeſt ſłaby / ále mocny jeſt <i>w was</i>
	BRAB	Gdyż þukaćie doſwiadczenia Kryſtuſá który <i>we mnie</i> mowi / kthoryć <i>przećiwko wam</i> nie ieſth krewki / ále <i>w was</i> ieſt możny
	V	quoniam experimentum quaeritis eius, qui <i>in me</i> loquitur, Chrifti, qui <i>in vos</i> non infirmatur sed potens est <i>in vobis</i>
	G	ὅς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν

Pagrindiniame tekste pavartoti adesyvai *manimpi* ir *julimp* (2x) sutampa su GDB *we mnie, ku wam* ir *w was*, BRAB *we mnie, przećiwko wam* ir *w was*, V *in me, in vos, in vobis*. Tai būdingi adesyvo atitikmenys vertimo šaltiniuose. CHNT adesyvai taip pat sutampa ir su STB konstrukcijomis *in my* bei *in u*, tačiau antrąjį *julimp* atitinkanti konstrukcija *onder u* paprastai adesyvu neverčiama ir į tai atsižvelgdamas Chylinskis ją pakeitė į *terp jufu*.

Būdingi aliatyvo atitikmenys originaluose – tai konstrukcijos ol. *tot* + DAT., *aen* + ACC. ir len. *do* + GEN., *ku* + DAT. Pateikiamame pavyzdyje aliatyvas pakeistas bendratimi dėl STB įtakos:

JOK 1,19	CHNT	κοζνασ t'eft greytaσ <i>klaufimop</i> → <i>klaufit</i> , neweykuσ <i>kalbofp</i> → <i>kalbet neweykuσ ruftibelp</i>
	STB	een yegelick menſche zy rafch <i>om te hooren</i> / traegh <i>om te ſprecken</i> / traegh <i>tot toorn</i>
	GDB	niech będźie káždy człowiek prętki <i>ku ſłuchániu</i> / ále nierychły <i>ku mowieniu</i> y nierychły <i>ku gniewowi</i>
	BRAB	niech wſelki człowiek będźie predki <i>ku ſłuchániu</i> / á nierychły <i>ku mowieniu</i> y leniwy <i>ku gniewowi</i>
	V	Sit autem omnis homo velox <i>ad audiendum</i> , tardus autem <i>ad loquendum</i> et tardus <i>ad iram</i>
	G	ταχύς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραβύς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραβύς εἰς ὀργήν

Pagrindinio teksto aliatyvus *klaufimop*, *kalbofp* ir *ruftibelp* lenkiškuose šaltiniuose atitinka konstrukcijos *ku* + DAT, Vulgatoje *ad* + ABL, STB – pimaissiais dviem atvejais *om* + INF, o trečiuoju – paprastai aliatyvą atitinkanti konstrukcija *tot* + DAT. Atsižvelgdamas į olandišką tekstą, aliatyvą Chylinskis pakeitė bendratimi ten, kur jis atitinka *om* + INF, o aliatyvą *ruftibelp*, atitinkantį *tot toorn*, paliko nepakeistą. Tai, kad aliatyvas keičiamas bendratimi būtent dėl STB įtakos, matyti iš to, kad tuo vienu atveju, kai STB yra prielinksninė konstrukcija su daiktavardžiu, Chylinskis paliko nepakeistą aliatyvą *ruftibelp*.

Pateiktuose postpozicinių vietininkų keitimo pavyzdžiuose 2KOR 13,3 ir Jok 1,19 lenkiškus šaltinius pagrindiniame tekste atitinkantys adesyvas ir aliatyvas pakeisti pagal StB tada, kai olandiškame šaltinyje yra pavartoti nebūdingi adesyvo ir aliatyvo atitikmenys. Galima pateikti ir daugiau pavyzdžių, kur originalų įtaka postpozicinių vietininkų keitimams yra akivaizdi, tačiau jie sudaro tiksliai nedidelę visų šio tipo taisymsų dalį. Daugumos postpozicinių vietininkų keitimų priežastis bus galima nustatyti tik nuodugniai ištyrus jų vartojimą pagrindiniame tekste, santykį su originalais ir palyginus su keitimų tendencijomis. Kol kas tiksliai konstatuosime, kad tose redaguotose vietose, kur pagrindinis vertimo sluoksnius nutolsta nuo StB ir sutampa su lenkiškais šaltiniais, taisyta remiantis StB.

JUNGtukų KEITIMAI SAKINIO PRADŽIOJE. Tam, kad nustatytume dažno jungtukų kaitaliojimo priežastis, reikia palyginti pagrindiniame tekste vartojamų jungtukų santykį su originalais. Daugeliu atvejų jungtukai sutampa CHNT ir visuose galimuose vertimo šaltiniuose:

	CHNT	GdB	BRAB	StB	V	G
MT 2,11	Ir	Y	Y	Ende	et	καί
MT 6,13	Ir/bet	Y/ale	Y/ale	Ende/maer	et/sed	καί/ἄλλά
MT 3,14	Bet	Ale	Ale	Doch	autem	δέ

Tačiau dažniausi tokie atvejai, kai Chylinskio vartojami jungtukai sutampa su vienu arba keliais, bet ne visais galimais vertimo šaltiniais:

	CHNT	GdB	BRAB	StB	V	G
MT 1, 3-16	Ó	A	3	Ende	autem	δέ
MT 3,1	O	A	A	Ende	autem	δέ
MT 3,2	Ir	A	Y	Ende	et	[καί]
MT 3,10	O	A	A	Ende	enim	δέ
MT 2,22	Bet	Lecz	Ale	Maer	autem	δέ

Atkreipkime dėmesį, kad CHNT vartojami jungtukai nė su vienu iš galimų originalų nesutampa nuosekliai. Dėl šio įvairavimo CHNT vartojamus jungtukus sąlygiškai galime laikyti laisvo vertimo pavyzdžiais.

Sakinio pradžioje ypatingai dažnai keičiami sujungiamieji jungtukai: *ir* → *o* (59x), *o* → *ir* (18x), *bet* → *o* (8x), *o* → *bet* (2x), *bet* → *ir* (3x), *ir* → *bet* (2x). Greta sudedamojo jungtuko *ir* vartojamas gretinamasis-priešpriešinis *o* CHNT neretai atlieka ne tik priešpriešos, bet ir sudedamojo jungtuko funkcijas, *bet* visada reiškia tik priešpriešą.

CHNT *bet* olandiškame šaltinyje gana nuosekliai atitinka *maer* bei *doch*. CHNT vartojamus jungtukus *ir* bei *o* StB dažniausiai atitinka jungtukas *ende*, jis reiškia ir sudėjinimą, ir priešpriešą:

	CHNT	GdB	BRAB	StB	V	G
MT 3,9	Ir	A	A	Ende	et	καί
MT 4,21	O	A	Thedy	Ende	Et	καί

MT 3,15	Bet	A	A	Maer	autem	δέ
MT 4,4	Bet	A	Ale	Doch	–	δέ

Taigi olandiškas originalas *ir* → *o* bei *o* → *ir* tipo keitimų negalėjo paskatinti.

Palyginus Chylinskio vartojamus jungtukus su Vulgata ir graikišku NT nepavyko aptikti dėsningumų: tiek Chylinskio *ir*, tiek *o*, tiek *bet* Vulgatoje ir graikiškame NT pramaišiu atitinka *et*, *autem*, *enim*, *sed* arba *at* ir καί, δέ arba ἀλλά:

	CHNT	GdB	BRAB	StB	V	G
MT 6,20	Bet	Ale	Ale	Maer	autem	δέ
Lk 6,1	Ir	Y	–	ende	autem	δέ
APD 10,11	Ir	Y	–	Thedy	et	καί
MT 3,16	O	A	A	Maer	autem	δέ

Paskatinti *ir* → *o* bei *o* → *ir* tipo keitimus galėjo nebent lenkiškas vertimo šaltinis: lenkiškame tekste vartojamas sudedamasis jungtukas *y* ir sudedamasis-priešpriešinis jungtukas *a*. Prieštaravimą lenkų kalboje žymi jungtukas *ale*. Tačiau lyginimas su GdB ir BRAB taip pat nepadėjo išspręsti jungtukų kaitaliojimo klausimo: vertime esama vietų, kur jungtukų kaitaliojimą galėjo paskatinti GdB:

	CHNT	GdB	BRAB	StB	V	G
APD 3,25	Ir → O	A	–	Ende	Et	καί
APD 8,17	ir → o	á	y	ende	et	δέ

Antra vertus, galima pateikti ne mažiau pavyzdžių, kur pagrindinio sluoksnio tekstas arba keitimas nutolsta nuo GdB ir priartėja prie BRAB:

	CHNT	GdB	BRAB	StB	V	G
MT 8,31	O → Ir	–	A	Ende	autem	δέ
APD 27,21	ir → o	–	a	ende	–	–

Pasitaiko, kad vertimo šaltinio įtaka apskritai negalima paaiškinti vieno ar kito jungtuko parinkimo CHNT:

	CHNT	GdB	BRAB	StB	V	G
MT 4,3	O	Y	Y	Ende	et	καί

Tai, kad olandiškame tekste jungtukas *ende* vartojamas ir sujungimui, ir prieštaravimui reikšti, o papildomuose vertimo šaltiniuose šių jungtukų vartojimas įvairuoja, ir galėjo paskatinti vertėją taip dažnai keisti jungtukus sakinio pradžioje. Nuosekliai nesilaikydamas kurio nors vieno iš vertimo šaltinių, vertėjas rinko tinkamą jungtuką pagal kontekstą.

SAVYBINIŲ ĮVARDŽIŲ KEITIMAI. Savybinį įvardį *savo* pagrindiniame sluoksnyje nutoldamas nuo originalų Chylinskis neretai vartojo refleksyvine reikšme visiems asme-

nims, kaip lietuvių kalboje įprasta. Bet teksto keitimai rodo, kad vertėjas nebuvo tikras savo pasirinkimu ir *savo* keitė į *mano*, *tavo*, *jūsų*, *jo*, *jų* (20x):

Lk 16,6	CHNT	imk užrašą <i>sawo</i> → <i>tawo</i>
	StB	Neemt <i>uw'</i> hantfchrift
	GDB	Weźmi zapis <i>twoj</i>
	BRAB	Weźmi tablice <i>twe</i>
	V	Accipe cautionem <i>tuam</i>
	G	δέξαι σου τὰ γράμματα

Dauguma tokio tipo keitimų yra Evangelijose pagal Matą ir Luką.

Lietuvių kalba, panašiai kaip lenkų kalba, visiems trims asmenims vartoja specialias sangražines savybines įvardžių formas (lietuvių kalboje tai yra sangražinio įvardžio posesyvinė kilmininko forma, o lenkų kalboje – linksniuojamas savybinis įvardis). Trečiajame asmenyje yra privaloma skirti sangražinį įvardį nuo nesangražinio, bet pirmajame ir antrajame asmenyse senuosiuose tekstuose dėl kitų kalbų įtakos dažnai vartojamos ir su nesangražinėmis sutampančios formos. Tos pačios priežastys galėjo ir Chylinskį skatinti tokiais atvejais vartoti *mano*, *tavo*, *mūsų*, *jūsų*.

Olandų kalba ypatingų sangražinių savybinių įvardžių neturi: ne tik pirmajame bei antrajame, bet ir trečiajame asmenyje sangražinės ir nesangražinės formos neskiriamos. Taigi ten, kur vietoj sangražinių formų Chylinskis vartoja nesangražines formas *jo*, *jos*, *jų*, įtakos galėjo turėti tik olandiškas, bet ne lenkiškas šaltinis (yra keletas tokių olandiško šaltinio nulemtų keitimų: MT 3,16, MT 13,43 ir ROM 3,25):

ROM 3,25	CHNT	and parodyma teyfibeσ <i>sawo</i> ⇒ <i>io</i> → <i>sawo</i> per atlydyma grieku
	StB	tot een betooninge van <i>lijne rechtveerdigheyt</i> / door de vergevinge der fonden
	GDB	ku okazaniu <i>spráwiedliwości fwojey</i> / przez odpuszczenie przed tym popełnionych grzechow
	BRAB	ku okazaniu <i>spráwiedliwości fwoiey</i> / dla odpuszczenia grzechow prześltych
	V	ad ostensionem <i>iustitiae suae</i> , cum praetermisisset praecedentia delicta
	G	εἰς ἐνδείξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἀμαρτημάτων

Rečiau *mano*, *tavo*, *jo*, *jūsų*, pagrindiniame tekste vartojamus dėl šaltinių įtakos, keitė į *savo* (8x):

Ef 5,25	CHNT	Wirey miłekite moteris <i>jufu</i> → <i>sawo</i>
	StB	Ghy mannen / hebt <i>uwe</i> eygene vrouwen lief
	GDB	MEżowie miłujćie żony <i>wábe</i>
	BRAB	Wy mężowie miłuyćie żony <i>wábe</i>
	V	Viri, diligite <i>uxores</i> (kai kuriuose rankraščiuose + <i>vestras</i>)

G οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας (kai kuriuose rankraščiuose + ὁμῶν)

Skatinamas vidinių lietuvių kalbos dėsningumą vertėjas vartojo savybinį įvardį *sa-*vo refleksyvine reikšme visiems asmenims, tačiau vertimo šaltiniai vertė tokioje pozicijoje vartoti *mano, tavo, jo, jų*. Tai ir yra svarbiausia tokio dažno įvardžių keitimo priežastis.

LEKSIKOS KEITIMAI. Leksikos keitimus pagal pagrindinio sluoksnio ir taisymo šaltinius galime suskirstyti į keletą grupių: pagrindinis tekstas sutampa su STB, taisyta naudojantis lenkišku šaltiniu; pagrindinis tekstas sutampa su lenkiškais šaltiniais, taisyta remiantis STB; pagrindinis tekstas išverstas laisvai, taisymas sutampa su visais galimais originalais.

1. Tai, kad redaguodamas rankraštį Chylinskis naudojos lenkišku šaltiniu, rodo nemaža dalis leksikos keitimų. Pagrindinio teksto leksika buvo parenkama pagal STB, o taisoma naudojantis lenkiškais originalais. Tai liudija tokios vietos:

Mk 15,16	CHNT	O žalnierė nuwede ghi Dwarian, tatey ira <i>Suda namofna</i> → <i>Rotuβyn</i>
	STB	Ende de krijghfknechten leydden hem binnen in de zale / welck is het <i>rechthuys</i>
	GDB	Lecz żołnierze wprowadzili go do dworu / to ieft do <i>Ratuβá</i>
	BRAB	Y wwiodβy go żołnierze do dwora / to ieft do <i>ratuβa</i>
	V	Milites autem duxerunt eum intro in <i>atrium, quod est praetorium</i>
	G	οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς ὅ ἐστιν <i>πραيتῶριον</i>

Pagrindinio teksto *Suda namofna* atliepia STB *rechthuys*, o keitimas priartina vertimą prie GDB ir BRAB. V ir G leksiniai vienetai šiuo atveju skiriasi nuo Chylinskio vertimo.

Toliau pateiktuose pavyzdžiuose rankraštis redaguotas pagal lenkišką šaltinį:

Lk 10,31	CHNT	「 <i>nuejo pro βali</i> → <i>aplėkie</i>
	STB	<i>gingh hy tegen over [hem] voorby</i>
	GDB	<i>pominqł</i>
	BRAB	<i>Minqł go</i>
	V	<i>Praeterivit</i>
	G	ἀντιπαρῆλθεν
Lk 10,32	CHNT	「 <i>bet nuejo pro βali</i> → <i>ir aplėkie</i>
	STB	<i>ende gingh tegen over [hem] voorby</i>
	GDB	<i>pominqł</i>
	BRAB	<i>Minqł</i>
	V	<i>Pertransiit</i>
	G	ἀντιπαρῆλθεν

CHNT pagrindinis sluoksnis *nuejo pro βali* artimesnis StB ir G, o keitimas *ir aplę-kie* atitinka GdB bei BRAB. Vulgatoje ši vieta turi du skirtingus atliepimus: *praeterivit* ir *pertransiit*.

MT 12,46 bei 2KOR 1,15 Chylinskio vertimo pagrindinis sluoksnis sutampa su StB, V ir G, o keitimas atliepia lenkiškus šaltinius:

MT 12,46	CHNT	Itowejo ore <i>ieβkodami</i> ⇒ <i>noredami</i> ʽfu jo kalbet → kalbet fu jo
	StB	Itonden buyten / <i>foeckende</i> hem te spreken
	GdB	Itali pržed domem / <i>chcqc</i> z nim mowić
	BRAB	Ithali ná dworze <i>chcqc</i> z nim mowić BB
	V	stabant foris <i>quaerentes</i> loqui ei
	G	αὐτοῦ εἰστήκεισαν ἔξω ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι
2KOR 1,15	CHNT	idand turetumbite antrą <i>łoską</i> ⇒ <i>gieradeift</i> {...} parašėje: NB
	StB	op dat ghy een tweede <i>genade</i> foudt hebben
	GdB	ábyście wtore <i>dobrodźiejstwo</i> odebráli
	BRAB	ábyście wtore <i>dobrodźiejstwo</i> mieli
	V	ut secundam <i>gratiam</i> haberetis
	G	ἵνα δευτέραν χάριν σχῆτε

2KOR 1,15 *łoska* yra įprastas ol. *genade* (G *χάρις*, V *gratia*) leksinis atitikmuo. Lenkiškuose šaltiniuose ši žodį paprastai atliepia *łaska*. Atsižvelgdamas į šioje vietoje lenkiškuose šaltiniuose pavartotą žodį *dobrodźiejstwo*, savo rankraštyje Chylinskis dar įrašė pamorfemiui iš lenkų kalbos išverstą žodį *geradeift*{e}.

2. Tokių vietų, kur CHNT vertimo pagrindinis tekstas skirtusi nuo StB ir priartėtu prie lenkiškų originalų, yra palyginti nedaug. Lenkiško šaltinio įtaka pagrindiniame tekste ryškiausiai juntama renkantis leksinius semantinius atitikmenis:

MT 14,6	CHNT	Bet kad <i>apiwaykβczynejo</i> → <i>apiwaykβczyneta</i> buwo diena gimineo → gimimo Heroda
	StB	Maer als de dagh van Herodis geboorte <i>gehouden wiert</i>
	GdB	GDy tedy <i>obchodżono</i> dżień národzenia Herodowego
	BRAB	GDy tedy <i>obchodżono</i> dżień národzenia Herodowego
	V	Die autem natalis Herodis
	G	γενεσίαις δὲ γενομένοις τοῦ Ἡρώδου

CHNT *apiwaykβczynejo* yra lenkiško šaltinio kalkė, nuo V ir G skiriasi. Pagal StB yra patikslinta šio žodžio forma.

MT 5,42	CHNT	Dok tamuy kurfey <i>praβo</i> → <i>meldzia</i> (ką) nog taweo
	StB	Geeft den genen die [yet] van u <i>bidt</i>
	GdB	Temu co cię <i>prośi</i> / daj
	BRAB	Themu ktory cię <i>prośi</i> / day
	V	Qui <i>petit</i> a te, da ei
	G	τῷ αἰτοῦντι σε δός

Mt 5,42 pagal lenkišką šaltinį parinkto žodžio reikšmė patikslinta atsižvelgiant į StB. Panašaus tipo taisymai yra Mt 3,17; Mt 17,5; Mt 23,3; Mk 2,19 ir kt.

3. Pagrindiniame tekste laisvai parinkti leksiniai semantiniai atitikmenys ir jų taisymai atskleidžia vieną būdingą Chylinskio vertimo technikos ypatybę: versdamas autorius neretai rinkdavosi platesnės reikšmės žodžius, o redaguodamas juos tikslino pagal vertimo šaltinius. Ši Chylinskio vertimo bruožą labai gerai iliustruoja žodžio *kraštas*, originaluose turinčio keletą skirtingų atitikmenų, keitimai:

Mt 21,42	CHNT	tafeygi ftojos gałwa <i>kraŭto</i> ⇒ <i>kierťes</i>
	StB	defe is geworden tot een hooft <i>des hoecks</i>
	GDB	ten ſię ftał gławą <i>węgielną</i>
	BRAB	ten ſię ftał gławą <i>w węglą</i>
	V	hic factus est in caput <i>anguli</i>
1Pt 2,7	G	οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας
	CHNT	ftojos gałwa <i>kraŭto</i> → <i>kapo</i> ⇒ <i>kąmpiniu</i>
	StB	is geworden tot een hooft <i>des hoecks</i>
	GDB	ſię ftał gławą <i>węgielną</i>
	BRAB	then zftal ſię przednieybym w <i>węglu</i>
Lk 16,24	V	hic factus est in caput <i>anguli</i>
	G	οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας
	CHNT	kad pamirkitu <i>kraŭta</i> → <i>wirŭu</i> → <i>gałą</i> pirbta ſawo
	StB	dat hy het <i>uyterfte</i> fijns vingers in het water doope
	GDB	aby omoczył <i>koniec</i> palcá ſwego w wodźie
Mt 9,20	BRAB	aby omoczył <i>koniec</i> palcá ſwego w wodźie
	V	ut intingat <i>extremum</i> digiti sui in aquam
	G	ἵνα βάλῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὑδατος
	CHNT	dafilitejo <i>kraŭta</i> ⇒ <i>Squernas</i> ruba jo
	StB	raeckte den <i>zoom</i> fijnes kleets aen
APD 5,16	GDB	dotknęłá ſię <i>podółká</i> báty jego
	BRAB	Dotknęłá ſię <i>kráiu</i> odźjienia iego
	V	tetigit <i>fimbriam</i> vestimenti eius
	G	ἤψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ
	CHNT	Iſ aplink gulinciu ⇒ giwenáciu <i>kraŭtu</i> → <i>ſaliu</i>
APD 27,12	StB	uyt de omliggende <i>ſteden</i>
	GDB	z okolocznych <i>miaſt</i>
	BRAB	— ¹³
	V	Vicinarum <i>civitatum</i>
	G	τῶν πέριξ πόλεων
APD 27,12	CHNT	Ir kad <i>kraŭtaσ</i> ⇒ <i>portaσ</i> nemandaguσ buwo ziemawot → ziemaut
	StB	Ende alfoo <i>de haven</i> ongelegen was om te overwinteren

¹³ LMA bibliotekoje saugomi Brastos Biblijos egzemplioriai yra defektiniai, be titulinų puslapių, juose trūksta kai kurių lapų, ypač knygos pradžioje ir gale. Todėl kai kurių Brastos Biblijos pavyzdžių negalime pateikti.

GDB	A gdy nie było <i>portu</i> fpofoznego ku żimowaniu
BRAB	Y gdyż niebyło <i>portu</i> flußnego ku żimowaniu
V	Et cum aptus <i>portus</i> non esset ad hiemandum
G	ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν

Vieną CHNT pagrindinio teksto žodį *kraštas* StB atliepia penki skirtingų reikšmių leksiniai vienetai: *hoeck*, *uyterste*, *zoom*, *stadt* ir *haven*. Lenkiškuose šaltiniuose bei V ir G atitinkamose vietose taip pat yra skirtingų reikšmių atitikmenys, kurių reikšmės adekvačiai atitinka StB pavartotų žodžių reikšmės ir yra siauresnės už Chylinskio vertimo *kraštas* reikšmę. Taisymai *krašto* ⇒ *kiertes*; *krašto* → *kapo* ⇒ *kąmpiniu*; *kraštą* → *wirßu* → *gałą*; *krašta* ⇒ *Squernas*; *kraštu* → *baľiu*; *kraštąs* ⇒ *portąs* atitinka visus galimus originalus ir sukonkretina laisvai išversto pagrindinio teksto leksinio vieneto reikšmę.

Mt 21,42 ir 1Pt 2,7 CHNT taisytas vietas *krašto* ⇒ *kiertes* ir <*krašto* → *kapo*> ⇒ *kąmpiniu* Brastos Biblijoje atitinka dvi skirtingos konstrukcijos *v weglá* ir *w weglu*, šis skirtumas Chylinskio rankraštyje neatsispindi. Likusiuose šaltiniuose atitinkamos vietos sutampa su CHNT keitimais.

Kituose pavyzdžiuose Chylinskio taisytas vietas originaluose atitinka labai artimų reikšmių žodžiai, tad negalima nustatyti, pagal kurį iš galimų šaltinių buvo redaguotas vertimas.

Panašiai bendresnės reikšmės žodžiu verčiami, o redaguojant tikslinami žodžiai *moteris*, *dangus* bei kiti:

APD 6,1	CHNT	<i>moter</i> {...} → <i>naßleσ</i> ju buwo → budawo aplayftoσ
	StB	hare <i>weduwen</i> [...] verfuymt wierden
	GDB	były żániedbywane [...] <i>wdowy</i> ich
	BRAB	były gár{....} <i>wdowy</i> ich
	V	eo quod neglegerentur [...] <i>viduae</i> eorum
	G	παρεθεωροῦντο [...] χῆραι αὐτῶν
1Tim 5,14	CHNT	Noriu tada kad jaunoσ <i>moteris</i> → (<i>naßleσ</i>) tekietu
	StB	Ick wil dan dat de jonge [<i>weduwen</i>] houwelicken
	GDB	Chcę tedy aby młodße były żá maż
	BRAB	Chcę tedy aby młodße były żá maż
	V	Volo ergo <i>iuniores</i> nubere
	G	Βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν
Mk 9,7	CHNT	baßaσ teypag atajo iß <i>dangauσ</i> → <i>debefieσ</i>
	StB	ende eene ftemme quam uyt <i>de wolcke</i>
	GDB	á przyßeďł głoś ż <i>obłoku</i>
	BRAB	á pochodził głoś ż <i>obłoku</i>
Mk 9,6 ¹⁴	V	et venit vox <i>de nube</i>
	G	καὶ ἐγένετο φωνή ἐκ τῆς νεφέλης

¹⁴ CHNT Mk 9,7 Vulgatoje atitinka Mk 9,6.

Analogiškai kaip ankstesniuose pavyzdžiuose, pagrindiniame tekste pavartoti bendresnės reikšmės žodžiai *moterys* ir *dangus* redaguojant sukonkretinti ir pataisyti į *našlės* ir *debesis*. 1TIM 5,14 taisyimas *moteris* → (*naßle*) yra atsiradęs dėl STB įtakos, nes kituose galimuose šaltiniuose *našlės* neturi atitikmens. Kuo remiantis taisyta *iß dangau* → *debefies*, sunku pasakyti, kadangi šaltinių atitikmenys sutampa.

Tokio pobūdžio leksikos keitimų, kai originalo leksinių vienetų reikšmė verčiant apibendrinama, o redaguojant konkretizuojama pagal vertimo šaltinius, yra palyginti nemaža.

Iš kitų leksikos taisyimų minėtini *sakyti* ir *kalbėti* keitimai. Rankraščio gale yra įrašas, siejantis šiuos žodžius su STB atitikmenimis: „*segge fakau sprekie kalbu*“ (417/221). Tai reiškia, kad STB *seggen* nutarta versti *sakyti*, o *spreken* – *kalbėti*.

Rankraščio taisyimai nuosekliai neatspindi šio sprendimo: *seggen* siejama su *sakyti*, ir *spreken* su *kalbėti* (*kalbejo* → *palakie* – *gefeght hadde* JN 2,22; *kalbejo* – *gesproken* JN 2,22; *kalbu* ⇒ *fakau* – *segge* MT 18,19; *kalbekite* → *kalbekit* → *faki/ki/t* – *segget* MT 10,27; *kalba* → *fako* – *seggen* ROM 3,8); o vietomis nutolstama nuo rankraščio gale užrašyto principo: *kalba* ⇒ (*fako*) – *spreekt* 1KOR 14,2; *kalbejo* → *tare* – *seyden* APD 14,11; *Kalbejo* → *Tare* – *seyde* MT 26,31.

Pagrindiniame tekste šie veiksmažodžiai neretai verčiami pagal minėtą principą: *fakau* – *segge* GAL 3,17; analogiškai MT 10,27; APD 11,4; APD 5,36; GAL 5,16; *kalba* – *spreekt* 1KOR 14,2 ir kt. Tačiau kartais STB *seggen* bei *spreken* CHNT atitinka kitokie veiksmažodžiai: *tare* – *seyde* APD 25,10; *palakie* → *fakie* – *sprekende* APD 10,27; *kalbame* – *seggen* ROM 3,8; *kalbetumbime* – *dat wy seggen* ROM 3,8; (*kalbedam*:) – [*seggende*] APD 16,36.

Remiantis šiuo nenuoseklumu pagrindiniame tekste ir taisyimuose, galima daryti prielaidą, kad minėta pastaba rankraščio gale veikiausiai buvo užrašyta tada, kai vertimas jau buvo baigtas. Iš daugelio požymių (pabraukimų, pastabų su žyma *N.B.*, iš neretai paliktų bent jau dviejų tos pačios vietos vertimo variantų ir kt.) matome, kad rankraštis nebuvo baigtas redaguoti. Nenuoseklūs taisyimai rodo, kad vertėjas ilgai neapsisprendė, kaip išversti atskirus žodžius. (Be to, kai kurie taisyimai gali būti vadinamosios momentinės korektūros, kurias tam tikra prasme galima priskirti pagrindiniam tekstui.) Galutinį sprendimą pasižymėjo teksto gale ir, reikia manyti, kad toliau redaguodamas arba perrašydamas tekstą ketino į šią pastabą atsižvelgti.

IŠVADOS

1. VERTIMO IR REDAGAVIMO PROCESAS. Netolygus taisyimų išsidėstymas tekste rodo, kad jau baigęs versti NT Chylinskis pagal tam tikrus kriterijus ėmėsi redaguoti savo vertimą (koregavo rašybos dalykus, trumpino daugiskaitos naudininko galūnes, taisė padalyvius ir kt.), bet tas darbas liko nebaigtas: nuosekliai peržiūrėta beveik visa Evangelija pagal Matą, gana atidžiai – pusė Apaštalų darbų, prabėgomis pataisintos ir kitos NT knygos. Rankraščio gale pažymėta, ką reikėtų vertime pakoreguoti, bet tekste atitinkamos vietos pataisytos nenuosekliai. Matyt, vertėjas ketino perrašyti arba bent dar kartą peržiūrėti rankraštį ir pataisyti jį pagal pasižymėtas pastabas.

Kai kurių tipų keitimai yra nenuoseklūs: esama formų ar konstrukcijų, kurios vertimo pradžioje nuosekliai keičiamos kitomis, o vėliau nebetaisomos arba netgi atstatinėjamos (tai dauguma nuo vertimo nepriklausomų taisyčių – padalyvių taisyčiai, savybinio įvardžio *savo* keitimai į *mano*, *tavo* ir kt.). Dauguma tokių „atgalinių taisyčių“ nuo vertimo šaltinių nepriklauso, jie rodo tam tikrą vertėjo neryžtingumą ir nesugebėjimą apsispręsti, kurią formą ar kurią konstrukciją vartoti. Viena iš tokio neryžtingumo priežasčių galėtų būti tai, kad tuo metu, kai vertė ir redagavo NT, Chylinskis buvo jau daug metų išgyvenęs svetimoje aplinkoje¹⁵ ir neturėjo ryšio su gyvąja lietuvių kalba, todėl nenuostabu, kad jautėsi netikras dėl savo vartojamų lietuviškų žodžių ir konstrukcijų. Be to, vertime ir taisyse juntama įtampa iš dalies galėjo būti sąlygota ir kritiško Lietuvos reformatų atsiliepimo apie jo vertimą bei nuolatinių konfliktų su Lietuvos kalvinistų delegatu Anglijoje Janu Krzysztofu Kraińskiu.

Tai, kad dalis originalų leksinių vienetų išversta platesnės reikšmės atitikmenimis, o redaguojant patikslinti ir sukonkretinti, leidžia manyti, kad versdamas NT Chylinskis skubėjo.

2. PAGRINDINIO SLUOKSNIO ŠALTINIAI. Tai, kad pagrindinis sluoksnius buvo išverstas iš STB, papildomai (prie to, kas jau buvo anksčiau nustatyta) rodo vertimo ypatybės, kurias galima paaiškinti tik olandų kalbos struktūra (antrojo asmens vienkaskaitos ir daugiskaitos nediferencijavimas indikatyve bei imperatyve, ypač dažnas padalyvių vartojimas etc.).

Pagrindinio sluoksnio sutapimai su lenkiškais originalais yra dažniausiai leksiniai. Sprendžiant apie lenkiško šaltinio įtaką Chylinskio vertimui, leksinių kalbos vienetų sutapimų reikšmė sąlygiškai mažesnė negu sintaksinių, kadangi juose gali paprasčiausiai atsispindėti lenkiškai gerai (galbūt net geriau nei lietuviškai?) mokančio vertėjo lenkiška leksika. Todėl leksikos sutapimai dar nėra pakankamas įrodymas, kad verčiant buvo naudojama lenkišku šaltiniu. Lenkiško originalo įtaka ryškiau atspindi ten, kur pagrindinio sluoksnio postpoziciniai vietininkai sutampa su lenkiškais šaltiniais ir skiriasi nuo STB.

Sakinio pradžioje Chylinskio vartojami jungtukai nuosekliai neatitinka nė vieno iš galimų vertimo šaltinių. Jungtukų nesutapimas skirtinguose šaltiniuose galėjo pasiskatinti vertėją dažnai juos kaitalioti. Be to, *ir* → *o* bei *o* → *ir* tipų keitimams galėjo turėti įtakos vertėjo gerai mokama lenkų kalba (nebūtinai konkretus lenkiškas šaltinis).

3. REDAGAVIMO ŠALTINIAI. Redaguojant rankraštį lenkiškas originalas padėjo Chylinskiui taisyklingai interpretuoti STB formaliai nepakankamai diferencijuotas (dalyviai) ir dviprasmiškas formas (antrojo asmens indikatyvas ir imperatyvas). Gretinimas rodo, kad tais atvejais taisyta pagal lenkišką šaltinį.

Redaguodamas vertimą Chylinskis daugiausia rėmėsi STB. Originalo leksinių vienetų bendresnės reikšmės atitikmenys redaguojant neretai tikslinti ir konkretinti at-

¹⁵ Nuo 1654 m. Chylinskis – Franekerio Akademijos teologijos studentas (*Album Studiosorum* 1968: 162). Iš rankraštyje esančių priedų žinome, kad NT verstį jis pradėjo 1657 m. spalio 22, ir turime pagrindo manyti, kad 1661 metų pabaigoje dar daugiau ar mažiau taisė savo rankraštį.

sižvelgiant į šaltinius. Dauguma taisyčių sutampa su visais vertimo šaltiniais, bet kai kuriais atvejais matyti, kad taisyta remiantis StB. Apie StB reikšmingumą redaguojant vertimą liudija rankraščio gale esantys olandiški įrašai su lietuviškais atitikmenimis bei nuorodomis į konkrečias NT vietas bei įrašai, atspindintys vertėjo pastangas konkrečias vertimo vietas susieti su olandišku tekstu („legge lakau sprekie kalbu“ 417/221). Nėra įrašų, kurie rodytų panašią lenkiško šaltinio svarbą. Lietuvių kalbai įprasta refleksyvine reikšme pavartotą savybinį įvardį *savo* Chylinskis keitė į *mano*, *tavo*, *jo*. Keisti į *mano*, *tavo* galėjo skatinti ir lenkiški originalai, bet *savo* → *jo* tipo keitimai galėjo atsirasti tikrai dėl olandiško originalo įtakos.

4. RANKRAŠČIO PRADŽIOJE IR GALE ESANČIŲ ĮRAŠŲ VAIDMUO. Šie įrašai dar kartą patvirtina, kad Chylinskis vertė iš StB ir kad ši Biblija jam buvo svarbiausias autoritetas. Įrašų, kuriuose atsispindėtų Vulgatos tekstas, nėra. Lotynų kalba čia vartojama kaip metakalba. Ne visada paprasta atskirti, kada lenkiški įrašai atspindi vertimo ar redagavimo šaltinį, o kada lenkų kalba vartojama kaip metakalba. Įrašų, kuriuos būtų galima neabejotinai sieti su lenkišku vertimo ar redagavimo šaltiniu, praktiškai nėra.

Įrašas „N.T. ex versione et editione Breftenfi editum in 4° A^o 1593. Vilnae.“ dar nebūtinai reiškia, kad versdamas Chylinskis naudojosi būtent Brastos Biblija. Visai tikėtina, kad vertėjas pasižymėjo, jog be jam prieinamų ar gerai žinomų lenkiškų Biblijos vertimų egzistuoja dar ir toks. *Statenbijbel*, kurios svarba Chylinskio vertimui neabejotina, rankraštyje irgi niekur tiesiogiai neįvardyta.

SUTARTINIAI ŽENKLAI

[...] – kupiūra

žmog[us] – atstatyta abreviatūra

→ – keista į

⇒ – sinonimas

{...} – neįskaitoma

∠ išbraukta – išbraukta

⌞ – taisytos žodžių sekos pradžia

SUTRUMPINIMAI

BRAB – *Biblia święta, Tho iest, Księgi Stárego y Nowego Zakonu, właśnie z Żydowskiego, Greckiego, y Łacińskiego, nowo ná Polski ięzyk z pilnością y wiernie wyłożone*, [Brześć], 1563.

CHNT – transliteruotas Chylinskio NT vertimo leidimas: Kudzinowski, Otrębski 1958.

G – graikiškas Naujasis Testamentas. Cituojama iš: NESTLE-ALAND, *Novum Testamentum Graece*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1995.

GDB – *Biblia święta, Tho iest, Księgi Stárego y Nowego Przymierza z Żydowskiego y Greckiego Języká ná Polski pilnie i wiernie przetumáczzone* [...], [Dantzig], 1632.

STB – *Biblia, Dat Is De gantfche H. Schrifte, vervattende alle de Canonijcke Boecken des Ouden en des Nieuwen Testaments. Door laft der Hoogh-Mog: Heren Staten Generael van de Vereenighde Nederlanden [...] Uyt de Oorpronkelijcke talen in onfe Nederladtſche tale getrouwelijck over-gefet [...] ende Door gemeene ordre der Nederlandſche Kercken verbeteret van Druckfouten en Miftellingen die in den Eersten Druck gevonden worden*. T'Amſteldam, Gedrukt bij de Weduwe wijlen Paulus Aertfz van Ravefteijn [...] Anno 1657.

V – Vulgata. Cituojama iš: NESTLE-ALAND, *Novum Testamentum Graece et Latine*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.

LITERATŪRA

Album Studiosorum 1968: *Album Studiosorum Academiae Franekerensis* (1585–1811, 1816–1844) Naamlijst der studenten 1, Franeker.

AMBRAZAS, V. 1962: Absoliutinis naudininkas XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 3–146.

BRUIN, C.C. de 1993: *De Statenbijbel en zijn voorgangers. Nederlandse bijbelvertalingen vanaf de Reformatie tot 1673*. Bewerkt door dr. F.G.M. Broeyer, Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap, Brussel: Belgisch Bijbelgenootschap.

HEINSIUS, J. 1977: De taal van den Statenbijbel. *De Statenvertaling 1637–1937*, Amsterdam: Ton Bolland, 145–180.

KAVALIŪNAITĖ, G. 1997: Istoriografinis Samuelio Boguslavo Chylinškio Biblijos vertimo kontekstas ir vertimo šaltinio problema. *Lituanistica* 3 (31), 74–84.

KLEMENSIEWICZ, Z., LEHR-SPLAWIŃSKI, T., URBAŃCZYK, S. 1955: *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.

KORNE, de A., RINKEL, T. 1987: *Cursus zestiende- en zeventiende-eeuws Nederlands*, Groningen: Wolters-Noordhoff.

KUDZINOWSKI, Cz. 1964: *Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament*. 3, Indeks, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

KUDZINOWSKI, Cz. 1984: *Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament*. 1, Fotokopie, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

KUDZINOWSKI, Cz., OTREBSKI, J. 1958: *Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament*. 2, Tekst, Poznań: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

LUKŠAITĖ, I. 1971: Lietuviškos S.B. Chilinskio biblijos spausdinimo aplinkybės. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, 1(35), 87–109.

SCHLERATH, B. 2000: Chylinskis Übersetzung des Neuen Testaments: Überlegungen zu seiner Vorlage. Range, J.-D., Hrsg., *Aspekte baltischer Forschung*, Essen: Verlag Die Blaue Eule, 279–290.

TOORN, M. C. van den, PIJNENBURG, W. J. J., LEUVENSTEIJN, J. A. van, HORST, J. M. van der, eds. 1997: *Geschiedenis van de Nederlandse taal*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

ZAWADZKA, I., KOLBUSZEWSKI, St. F. 1959: Podstawa przekładu „Biblii” Chylińskiego. *Sprawozdanie PTPN za II półr.*, 3, 158–159.

Gina Kavaliūnaitė

Gauta 2001 02 17

Lietuvių kalbos institutas

Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius, Lietuva

gina@ktl.mii.lt